

Хуан Мэй¹, Се Вэйнин²,

Бейжің шет тілдері университетінің орыс тілі институтының
¹деканы, профессор, ф. ф. д., ²гуманитария ғылымының магистрі,
Қытай, Бейжің қ., e-mail: huangmei@bfsu.edu.cn, xieweining@yandex.ru

**ҚАЗАҚ ҚЫТАЙ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ
ӘЙЕЛ ТЕҢСІЗДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Қазақстанның тәуелсіздігін алғаннан кейін Қазақ әдебиетіне көп көңіл бөлінеді. Ал әдебиетті дамыту үшін бір жағынан қарағанда тәуелсіздігін алғанға дейінгі көркем шығармаларды сыни көзқарасымен зерттеу керек, екіншіден жаһандану көзқарасымен қазақ әдебиетін әлемдегі әдебиетпен салыстыру керек. Қазақстан мен Қытай көне заманнан бір-біріне көрші болды, қазіргі таңда екеуінің арасындағы қарым-қатынастары да жақсы дамып жатыр, алайда әдебиет саласындағы байланыстары аз болған, бір-бірінің әдебиетін аз біледі. Әйел теңсіздігі мәселесі ХХ ғасырдың қазақ және қытай әдебиетінде маңызды рөл атқарады. Қазақ әдебиетіндегі ең бірінші жаңа роман әйел теңсіздігі мәселесі арқылы ХХ ғасырдың басында жазылды, сонымен қатар сол кезіндегі қытай әдебиеті де әйел теңсіздігі мәселесіне көп көңіл бөлді, қаламгер әйел теңсіздігі тақырыбы арқылы ағартушы-демократтық мәселені алға шығарды. Мақаламызда ХХ ғасырдың қазақ және қытай әдебиетіндегі әйел теңсіздігі мәселесінің көріністерін салыстырамыз, екеуінің арасындағы ортақ тұстарын және айырмашылықтарын білдіреміз. ХХ ғасырдың басында өмір сүрген жазушылар әйел теңсіздігі тақырыбына қалам тартқанда тек әйелдің мәселелерін ғана емес, сонымен қатар ХХ ғасырдың басындағы әлеуметтік мәселелерге, қоғамдық ортаға, халықтың әдет-ғұрыпын және салт-дәстүрлерін көрсетеді. Сондықтан сол кезіндегі қазақ және қытай әдебиетіндегі әйел теңсіздігі мәселесін салыстырғанда, қазақ және қытай мәдени саласындағы айырмашылықтар мен ерекшеліктерді жақсы біле аламыз.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, қытай әдебиеті, әйел теңсіздігі, жиырмамыншы ғасырдың басы.

Huang Mei¹, Xie Weining²,

¹PhD Professor, Dean, ²M.A.
of Institute of Russian language of Beijing Foreign Studies University,
China, Beijing, e-mail: huangmei@bfsu.edu.cn, xieweining@yandex.ru

**Questions of women's equality
in kazakh and chinese literature**

Kazakh literature has been paid more and more attention since 1991, in which year Kazakhstan has declared its independence. In the context of globalization, to have a better understanding of Kazakh literature we need not only to look back into the Kazakh literature before its independence but also compare it with the literature of other countries. In our passage, we are trying to compare women's issues in Kazakh and Chinese literature at the beginning of XX century. On one hand, there are so many similarities of women's issues between Kazakh and Chinese literature of this period of time, on the other hand, in spite of the fact that Kazakhstan has shared boundaries with China since ancient times, both countries know little about the literature of each other. Our comparative study of women's issues of Kazakh and Chinese literature shows us that the women of both countries were faced with literally the same problems at the beginning of the twentieth century and the expression of these problems help us form a clear picture of not only the differences between the literature of Kazakhstan and China but their cultural differences as well.

Key words: Literature of Kazakhstan, Chinese literature, Equal rights for women, the beginning of twentieth century.

Хуан Мэй¹, Се Вэйнин²,

¹д. ф. н. профессор, ²магистр гуманитарных наук
Института русского языка Пекинского университета иностранных языков,
Китай, г. Пекин, e-mail: huangmei@bfsu.edu.cn, xieweining@yandex.ru

Проблемы женского равенства в казахской и китайской литературе

С тех пор, как Казахстан получил независимость, ученые обращают еще больше и больше внимания на казахскую литературу. На фоне глобализации, чтобы лучше исследовать казахскую литературу, нам нужно не только хорошо изучать казахскую культуру до независимости, но и одновременно сравнивать ее с литературой других стран. В нашей статье мы пытаемся сравнивать проблемы женского равноправия в казахской и китайской литературе начала XX века. С одной стороны, несмотря на то, что Казахстан и Китай граничат с древних времен, культурного обмена в области литературы между странами было мало. С другой стороны, когда сравниваем художественные произведения Казахстана и Китая начала XX века, нам не трудно заметить, что у них много сходных элементов по проблеме женского равноправия. Анализ показывает, что в начале XX века перед казахскими и китайскими женщинами стояли одни и те же проблемы. Тем не менее, художественные описания проблемы женского равноправия в казахской и китайской литературе начала XX века показывают нам сходства и различия не только в литературе, но в бытовой культуре обеих стран.

Ключевые слова: казахская литература, китайская литература, женское равноправие, начало двадцатого века.

Қазіргі таңда әлем тез өзгеріп жатыр. Өзгерістер тек материалдық салада емес, сонымен қатар рухани өмірде де көп пайда бастады. Әдебиет – ұлттың жаны десек, Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін әдебиетке ерекше көңіл бөлінді деп айта аламыз.

Әдебиетті дамыту үшін міндетті түрде екі мәселені шешу керек еді, алдымен, тәуелсіздік алғанға дейінгі көркем әдебиетті сыни көзқараспен зерттей бастадық. Өйткені әдеби дамудағы жақсылық пен жамандық туралы түсініктерді нақты білмесек, болашақта рухани жаңғыра алмаймыз. Екіншіден, қазақ әдебиетіне жаһандану көзқарасымен қарау алға шықты. Қазақ әдебиетін әлемдегі әдебиетпен салыстыру, шетелдік әдебиетпен диалог жасау керек болды. Солай салыстырсақ шетелдік әдебиетті жақсырақ түсіне аламыз. Сонымен бірге қазақ әдебиетін де жаңа көзқараспен қабылдауға мүмкіндік аламыз.

Қазақстан және Қытай көне заманнан бір-бірін білді, Ұлы жібек жолы арқылы байланыс жасаса да, алайда әдебиет саласындағы байланыстар аз болған. Әсіресе, XX ғасырдан кейінгі көркем шығармалар аз аударылған. Қазақтың ең белгілі жазушысы, ұлы ақын – Абай Құнанбайұлының шығармалар жинағы XX ғасырдың соңғы жылдары, 1993 жылы ғана қытай тіліне аударылып жарияланды. Ал Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» 1997 жылы ғана қытай тілінде жарық көрді. Қазақ тіліне аударған қытай әдебиеті де өте аз. Қазіргі қытай

әдебиетінің негізін салушы, XX ғасырдағы ең атакты қытай жазушылардың бірі – Лу Синьнің таңдамалы әңгімелері 1951 және 1958 жылдары қазақ тіліне аударды. Сондықтан Қазақстан мен Қытай көрші шекаралас болса да, бір-бірінің әдебиетін аз біледі. Алайда Қазақстан және Қытай әдебиетін салыстырсақ олардың арасында ортақ тұстары аз емес. Әсіресе XX ғасырдың басында Қазақстанда Қытайда феодалдық қоғамды өзгеріп, демократиялық мемлекетке ұмтылды, сол жылдарда екі әдебиетте де ағартушылық бағыт пайда болды. Әйел теңсіздігі мәселесіне үлкен көңіл бөлінді.

Әйел теңсіздігі тақырыбына XX ғасырдың басында өмір сүрген таланттардың көбі-ақ қалам тартқан (Bisengali, 2010: 6). Бұл тақырыптың қазақ әдебиеті үшін ерекше мәні бар еді. Себебі, әдебиетте прозаның күрделі жанры – роман да дәл осы әйел теңсіздігі тақырыбын өте көп қозғалды, С. Торайғыров, С. Көпеев және М. Дулатов сияқты қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдері әйел теңсіздігін дәуірдің аса күрделі мәселесі ретінде көтеріп, оны терең ашып көрсетуге тырысты. Ол туралы қазақтың ұлы ғалымы Бейсенбай Кенжебаев былай қортынды жасады: «Кейбір кемшілігіне қарамастан «Қыз көрелік», «Қамар сұлу», «Қалың мал» т.б. романдар – қазақ халқының XX ғасыр басындағы әлеуметтік тұрмысын, қазақ қыздарының мұңды күйін әр қырынан суреттеген шығармалар. Өмір шындығын бейнелеуде бұл шығармалар өз уақытынан недәуір ілгері көрінеді. Біз бұл

үш шығарманы – қазақ әдебиетіндегі кәсіби роман жанры бастауында тұрғандығы үшін де қадірлейміз. Бұл үш шығарманы әдеби-тарихи негізге алып, көркемдігіне талдау жасап, қазақ романы отызыншы жылдардың жемісі деген кейбір қате пікірге тойтарыс береміз. Оларға кәсіби жаңа роман жанры қазақ әдебиетінде ХХ ғасыр басында туды деп жауап береміз» (Bisengali, 2010: 10). Яғни әйел теңсіздігі тақырыбы ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетіне жаңа көркемдік түр қосты.

Әйел теңсіздігі ХХ ғасырдағы Қытай әдебиетінде ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл тақырыптың қозғалуын талдасақ, 1919 жылы болған қазіргі Қытайға терең әсер ететін «4 мамыр қозғалысын» ескермеуге болмайды.

1917 жылы Қытай үкіметі Антанта блогының жағына шығып, Германияға қарсы соғыс жариялайды. Бірақ екі жылдан кейін, Германияның жеңіліс тапқанына қарамастан, Париждегі бітім туралы конференцияда Қытайдың ұлттық мүддесі ескерілмеді. Германия иелігінде болған Қытайдың Шаньдун провинциясын Жапонияға беру жөніндегі империалистік державалардың әділетсіз шешім жарияланды. Осы әділетсіз шешім Қытайдағы 1919 жылдың «4 мамыр» қозғалысына себеп болды (OuYang Junxi, 2005: 251) Қозғалыс басында студент жастар тобы тұрды. 4 мамыр күні Пекин университетінің студенттер тобы көтерілді. Полицияның жазалау әрекеті Қытайдағы оқушы жастардың ереуілдерін тудырды. 1919 жылдың маусымында жастар қозғалысын басқа да әлеуметтік топтар: жұмысшылар, қаладағы ұсақ және ұлттық буржуазия өкілдері – саудагерлер, қолөнершілер, қаланың кедей топтары қолдады. Жапон тауарларына бойкот жариялау әрекеттері күшейді. Антиимпериалистік және антифеодалдық сипаттағы қозғалыс маусым айында Қытайдағы 150 қала мен 10 миллионнан астам тұрғындарды қамтыды (Chen Ruizhi, 2014: 21). Демек, «4 мамыр» қозғалысы Қытайдағы ең ірі және ең күшті антиимпериалистік қозғалыс болды. Осы қозғалыстың нәтижесі ретінде ХХ ғасырдың басында қытай әдебиетінде «Жаңа мәдениет» деген қозғалыс пайда болады, «Жаңа мәдениет қозғалысы» қытай мәдениеті үшін үлкен төңкеріс болып табылады. Оның өкілдері Ху Ши, Чэнь Дусюй, Лу Синь және Цянь Сюаньтун т.б. зиялылар Қытайдың дәстүрлері, Қонфуцизм және қысқартпаған бұрынғы иероглифқа қарсы тұрып, ескі Қытай мәдениетін сынады.

Бұрынғы Қытай дәстүрі бойынша тұрмысқа шыққанға дейін әйелдер әкесін тыңдауы керек, тұрмысқа шықса күйеуін тыңдауы керек, күйеуі қайтыс болғаннан кейін ұлын тыңдауы керек, яғни әйелдер әрқашан еріксіз өмір сүреді. Бірақ «4 мамыр» қозғалысынан кейін батыстан жаңа идеяларды сіңірген Қытай зиялылары, «демократия» мен «бостандықты» насихаттап, қоғамда әйел теңсіздігі мәселесін көтереді. Олар «Ер адам әйелден жоғары тұрады» деген ескі идеяны сынап, әйелге теңдік әперуге тырысып, көп жұмыс істейді. «4 мамыр» жаңа мәдениет қозғалысының ең белгілі өкілдерінің бірі – Чэнь Дусюй әйел теңсіздігі мәселесін көтеру үшін «Жаңа жастар» журналында көп декларацияларды жариялады. Ли Да Джау Қытай әйелдерінің бостандығымен дүниежүзілік әйелдер бостандығы және дүниежүзілік жұмысшылар бостандығы қозғалыстарын байланыстырып, көп мақалалар жазды. Сонымен қатар Ху Ши «АҚШ әйелдері», Чэнь Дусюй француз ғалымының жазған «Әйелдердің ойлануы», Мэн Мин жапон ғалымының жазған «Әйелдер мен ғылым», Ли Ханьцзюнь француз ғалымының «Әйелдер – біздің болашағымыз» аты мақалаларын қытайшаға аударды. Жоғарыда айтылған мақалалар әйел теңдігін насихаттап, қоғамның дамуына үлес қосты, әсіресе жастарға қатты әсер етті. Оларды оқыған білімді адамдардың көзі ашылып, «Қоғамдық прогресс болу үшін, әйелдердің деңгейін көтеру керек, әйелдердің бостандығын және құқығын алуына көмектесу керек» (Chen Duxiu, 2013: 145) деген идеяларымен келісті. Сонымен қатар сол кезеңде белгілі журналдар мен газеттердің әйел теңдігіне арналған қосымшалары пайда болды. Мысалы 1919 жылы «Әйел мәселелері» атты басылым 晨报 («Таңертен») газетінің қосымшасы ретінде жарық көрді. Ал, 1924 жылы 京报 («Астана») газетінің баспасы «Әйелдер» айлығын шығарса, 1925 жылы 妇女周刊 («Әйелдер бірлестігі») 世界日报 («Әлем») күнделігінің қосымшасы ретінде жарық көрді. Сол кезеңде қоғамда әйел теңдігі үшін қозғалыстар көп орын алды, Бейжің және Шанхай сияқты үлкен қалаларда әйелдердің құқығын қорғайтын ұйымдар көптеп пайда болды. Демек «4 мамыр» жаңа әдебиеті қозғалысының арқасында қоғамда әйел теңдігі мәселесіне ерекше көңіл бөлінді.

Әйел теңсіздігі тақырыбы туралы айтсақ, Қазақстан және Қытай әдебиетінде ең алдымен әйелдің махаббат тәуелсіздігі деген мәселе көрсетеді. Осы қырынан қарасақ 1913 жылы Қазан қаласында ағайынды Каримовтардың ба-

спаханасында басылып шыққан С. Көбеевтің «Қалың мал» романы дәл әйелдің махаббат үшін күресін бейнелейді. Романның тақырыбы мен идеясы жөнінде автор былай дейді: «Романды жазуға тағы да бір ең басты себеп болған нәрсе – қазақ әйелінің қас жауы, қазақ әйелдерін теңсіздікке қорлық-зорлықта тұтып, малға теңеген мақсаты еді. Демек, роман арқылы салтты әшкерелеу, қалың халық бұқарасын одан бездіру, әйелдерді азатты күреске шақыру еді!» (Bisengali, 2010: 257)

Романның басты кейіпкері – Ғайша сұлу жас қыз. Оның жасы он төрт-он беске келген, «ай десе ауыз, күн десе көзі бар», әке-анасы байғұс болса да «киген киімінде кіршік жоқ, бармақтары майысқан, бойы тал шыбықтай, шай күйғанда бір аяқты қағыстырмай, әдеппен отырып, тұрып жүрген» (Кобеуев, 1934: 22) қыз. Алайда мынандай алтын қызды Ғайшаның әкесі Итбай Тұрлықұл деген жасы алпыстағы, мес қарын, елге зәбірлі, көршілеріне мазан, мінезі қатты шалға малға бергісі келді.

Ал сол сияқты жағдай ХХ ғасырдың басындағы Қытай романдарында да көрініс табылады. 1933 жылы мамырда Шанхай қаласында Ба Цзинь «Әулет» романын жариялады. Романында автор үлкен феодалдық отбасы – «Мырза Гаудың жекежайын» бейнелеп, ҚХР құрылғанға дейінгі феодалдық шенеуніктің өмірін көрсетеді. «Әулет» романында негізгі әйел кейіпкерлерінің бірі жасы он алтыншыға келген Минфэн деген қызын Ғайша сияқты шалға бергісі келді. Минфэн бұл Мырза Гаудың мекенжайының малайы. Минфэн бала кезінде анасы қайтыс болған, солдан соң Минфэн Мырза Гаудың мекен-жайына сатылады. 16 жастағы Минфэн ақылды, мейірімді және әдемі қыз, бірақ оның өмірі өте қиын болады. Ол күн сайын үй шаруаларын істеп, иесін тыңдайды, бірақ әрқашан таяқ жейді, көп жылайды. Сондықтан Мырза Гаудың үшінші немересі – Цзухуайдың махабаты Минфэннің өміріндегі жалғыз үміт болып табылады. Цзухуай оған ғашық болғаннан кейін, Минфэн де неше жылдай Цзухуайға тұрмысқа шығуды армандайды, «Цзухуайға тұрмысқа шықсам, өмірімде әсем ойыншықтар, әдемі киімдер, дәмді тамақтар және жылы көрпе-жастықтың бәрі болады, бақытты боламын» (деп ойлады Минфэн. Ал, шын мәнінде Мырза Гаудың отбасы Минфэн сияқты кедей малайды келін ретінде қабылдауы мүмкін емес еді. Цзухуай «Егер Минфэн де мен сияқты бір шенеунік отбасында туса, онымен үйлене алатын едім» (Ba Jin, 2013: 266) деп ойлады. Бірақ Минфэн

оған тұрмысқа шықпақ түгілі, оның қасында малай болып та қала алмады, себебі Мырза Гау Минфэнды бір шалға береді. 60 жастан асатын шалдың тоқалы болғысы келмегендіктен, Минфэн құдыққа құлап, өзін-өзі өлтірді.

Ал сол кезінде сүйеген адамға тұрмысқа шыға алмап жүрген әйел тек ғана Минфэн сияқты байғұс қыз емес, бай адамның қыздары да өзінің тағдырды шеше алмайды. «Әулет» романның екінші әйел кейіпкер Мэйфэн, ол Мырза Гаудың үлкен ұлы – Цзусиньмен ғашық болды. Мэйфэн өзінің шыққан тегі жақсы, ол Цзусинь сияқты ауқатты отбасында туды, және екеуі бір-бірін сүйді. Мэйфэнның анасы Цзусиньның анасының әпкесі, дегенмен екеуі бір жолы карта ойнағанда ұсақ-түйек үшін ұрсып қалады, одан кейін Мэйфэнды Цзусиньге бермей, басқа бір жігітке береді. Ал Мэйфэнның күйеуі үйленгеннен кейін ерте қайтыс болады. Жесір әйел болып қалған Мэйфэн күйеуінің отбасындағы қорлыққа шыдай алмай, туған үйіне қайтып, анасымен бірге тұрды. Ол күн сайын өзінің сүйгені Цзусиньды көрсе де, оған тұрмысқа шыға алмайды, үнемі жылайды, соңында қатты аурып, ерте қайтыс болады.

Минфэн және Мэйфэн сияқты қазақ қыз жоқ па? Көп екен. С. Торайғыровтың «Қамар сұлу» романындағы Қамар да өзі сүйетін жігіт Ахметпен үйлене алмай науқастан қайтыс болған. Алайда Ғайшаның жолы болды, ақырында Қожашпен бірге қашып кеткен еді, шығарма соңында бақытты өмір сүріп жатқан жастарды көреміз. Демек, ХХ ғасырдың басындағы Қазақ, Қытай романдарында әйелдердің махаббат үшін күрестерін әр қырынан әңгімелеп берген, сол кезіндегі әйелдер үшін махаббат тек махаббат емес, сонымен қатар бостандықтың символы болып табылады.

Әйел теңсіздігі мәселелердің бірі – «білім алу» мәселесі болып табылады. 1911 жылы «Айқап» журналының жетінші санында «Қазақ қыздарының аталарына» деген хат жарияланған, онда былай жазылған: «Кем тұтынғандығыңыз ер балаларыңызды оқытасыз да, қыз балаларыңызды оқытпайсыз. Қыздарымыз оқыса бұзылады дейсіз де біздерді оқудан махұрым қалдырасыз. Бұрынғы ғаялдардың бұзылғандары оқығаннан бұзылған ба екен? Мұны ғақылыңызға салып неге қарамайсыз? Адамды оқу бұза ма екен? Біле білсеңіздер ең әуелі жақсылап қыз баланы оқыту тиіс. Тиіс екендігі мынау: Бұл қыздар түбінде балаларға болашақ ана болған соң, бала тәрбиелеу олардың жұмысы болады. Баланы тәрбиелеуші ана надан болса, балаға жақсы

өнеге бере алмайды».(Tileubaikyzy, 1911: Аіқар) Автор осы хат арқылы қазақ қыздырды оқытуға шақырады.

Бір уақытта XX ғасырдың басындағы қытай зиялылар да әйелдердің білім алу мәселесіне үлкен көңіл бөлінеді. 1897 жылы қытай ең көрнекті зиялыларының бірі, «Жүз күн революциясының» ұйымдастырушысы, қоғамдық және саяси қайраткер Лян Цичао «Әйелдердің білім алу мәселесі туралы» деген мақала жариялады, осы мақаласында автор төрт жақтан әйелдерге білім беруге шақырады. Оның көзқарасы бойынша әйелдер білім алса біріншіден өзі жұмыс істей алады, отбасы үшін ақша таба алады. Екіншіден әйелдер білімді болса, күйеусін жақсы түсіне алады, күйеусіне жақсырақ көмектесе алады. Үшіншіден әйелдер – болашақтың аналар, анасы надан болса, баласына жақсы тәрбие беруі мүмкін емес. Төртіншіден қытай мәдениеті рухы аналар арқылы ұрпақтан ұрпаққа береді, анасының өзі мәдениетті білмесе, батыстық мәдениетімен танысқан қытай халқы өзінің мәдениетінің рухын сақта алмайтын шығар. (Lin Shuhua, 1927: 72) Лян Цичаодың көзқарасы қоғамға үлкен әсер етті. 1901 жылыдан 1903 жылына қытайда 17 қыздар мектебі ашылды. Яғни қыздарға білім беруі сол кезіндегі ең маңызды қоғамдық мәселелердің бірі болып табылады, мынадай бағыт, әріне, XX ғасырдың басындағы Қазақ Қытай әдебиетінде де көрініс табылады.

М. Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романының кейіпкері Жамал дәулетті отбасында туған, өзі өте ақылды, зейінді болса да, көп оқи алмайды, оған білім алу мүмкіндігін бермейді. Әкесі Сәрсенбай Жамал үшін бір мұғалім тапса да басқа балалардың әкесі сияқты: «Молда! Балаларға иман, намыс үйрет, бұрынғы молдалардың оқытқан кітабын оқыт, біздің балаларға сол жетеді, басқалардың керегі жоқ» (Dulatuly, 1999: 280) дейді. Жамалға хат жазуды үйрететініне риза болмайды. Мұғалім Уфаға қайтқаннан кейін: «Енді жарар. Жамалды оқытпай-ақ қой, он екі пәнді түгел білсе де, әйел бала дәріс айтып елге бас болмас» деп кейін тіпті мода ұстамай қойды. Ал Жамал ғұмырындағы оқуы тек ғана бес айлық болса да, кітаптан қисса оқи алатын деңгейге жетеді, ол өлең айтқанда халық «Екінші Сара мұнан шықты» деп айта бастайды. Егер Жамал оқуды жалғастырса, ол Сарадан атақты ақын болатын еді, бірақ ол қыз болғандықтан, оған мүмкіндік бермеді. Алайда әйел білім алған соң проблема туындамай ма?

1924 жылы жарық көрген Қытай жазушы Лин Шухуаның «Цися» деген әңгімесі бізге жауап береді. Цися – бұл әйел кейіпкердің аты, қытайша «әдемі арай» деген мағынасы білдіреді. Цися бала кезінде скрипка ойнай үйрене бастады, музыкант болып армандады. Алайда тұрмысқа шыққаннан кейін оның скрипканы ойнауға уақыты мүлде жоқ болды. Әңгімесінің басында Цися отбасының күнделікті жағдайын бейнеледі: түскі астан кейін Цисяның күйеуі диванда отырып жаңа шыққан журнал оқиды, ал қайын енесі көршісіне барып, көршімен әңгімелеседі, тек Цися үй шаруасы істейді, орамалдарды жууы керек. Цисяның тұрмысқа шыққаннан кейін бір жыл өтсе де ол еш уақытта скрипка ойнамады, скрипкасының екі ішегі үзіліп қалды, ішіне тіпті жәндіктер ұя салады. Цися бұрынғы досымен кездесіп, досының кеңесін естігеннен кейін тағы скрипка ойнай бастады. Алайда соны көргенде Цисяның қайын енесі оған риза болмай, «Күн сайын тек скрипка ойнайды, ойбай, оның отбасы және үй жұмысы жоқ па!» (Lin Shuhua, 1927: 89) деп ренжіді. Цися отбасы мен арманын қалай орындау керек екеніне қиналып, соңында арман үшін отбасыны тастап кетіп, Еуропаға барды. Төрт жылдан кейін Цися Қытайға қайтып, бір колледжде мұғалім болып жұмыс істейді, ал күйеуі үш жыл оны іздеп, таба алмай, басқа әйелге үйленді. Цися өмірінде жалғыз қалды.

Жамал мен Цися салыстыра қарағанда екеуі де өте дарынды әйел көрінеді, бірақ Жамал қазақ әдеті бойынша өзінің дарынын дамыта алмады, Цися арманын орындаса да, арман үшін отбасыны тастап кетті, әйелдің бақытын қиды. Демек, XX ғасырдың басындағы Қазақ және Қытай жазушылар әйелдерге білім алу, дарын дамыту мүмкіндігін бермеген деген өмір шындығы бейнеледі, әйелдерді күреске шақырады.

XX ғасырдың басындағы қазақ, қытай жазушылар тек әйелдердің тұрмысқа шыққанға дейінгі өмір емес, сонымен қатар олардың некеге тұруына қалам тартады. Некеге тұрған әйел бақытсыз болса, әйелді бақытты деуге болмайды. XX ғасырдың басындағы қазақ қытай қаламгерлер сол кезіндегі әйелдер некесінде көрген қорлықты терең ашып, оқырмандарға көрсетеді. Мағжан Жұмабаевтің «Шолпанның күнәсі» әңгімесі 1923 жылы «Шолпан» журналының № 4, 5, 6, 7, 8 сандарында жарияланған. Шығарманың басты әйел кейіпкер – Шолпан ең басында «Бала туса, күйеуімен екеуінің ортасында бір тікенек өсетіндей болушы еді» деп баласын туғысы келмеді. Алайда оның күйеуі балаларды жақсы көреді, бір күні күйеу

құрбысы Нұржанның отбасында болғаннан кейін Шолпанға Нұржанның балаларының тәтті қылықтарын әңгімелеп айтты, «балалы үй – базар, баласыз үй – мазар» дейді. Сәрсенбайдың сөздері Шолпанға үлкен ықпал тиді, одан кейін Шолпан күн сайын тек баланы ойлайды, бірақ ол қалай тілесе, қалай істесе де, бала болмақ түгілі, оның ішкі уайым күйеуіне айта алмайды, ол мынадай мұңдан тіпті өлгім келеді: «Теңіз терең емес, адамның жаны терең. Су түбінде жатқан зат жел толқытса ғана шықпақ. Ой түбінде жатқан сыр шер толқытса да шықпақ емес. Шықса, шер мен сырдың көлеңкесі, сәулесі ғана шықпақ. Дүниеде адамнан қиын жұмбақ жоқ. Адам – шешуі жоқ жұмбақ. Шешуі деп атауға болатын болса, адамның шешуі жалғыз өлім» (Zhumabayev, 1913: 8). Соңында Шолпан баласын алу үшін күйеуінің көзіне шөп салды. Алайда, ойлансақ, шынымен баласыз отбасы – Шолпанның күнәсі ма? Шолпан баланы туғысы келмесе де оған міндетті түрде баланын туу керек болды ма? Күйеуі Шолпанға ұрыспады, бірақ қоғамдық пікір көзге көрінбейтін қол сияқты оны түпсіз шыңырауға итереді. Шолпан секілді қытай жазушы Ба Цзиннің «Әулет» романының үшінші әйел кейіпкері Жүйюй де бала үшін қайтыс болған.

Жүйюй – Мырза Гаудың тұңғыш баласы – Цзусиньның әйелі болып табалады. Жүйюй де шенеунік отбасында туған, нәзік, сыпайы қыз. Цзусинь мен Жүйюйдің үйленуін олар өздері шеше алмады, олар үшін ата-анасы шешті, сондықтан Жүйюй тұрмысқа шыққанға дейін болашақ күйеуін танымады. Бақытына орай, басында Цзусинь Жүйюйді сүймесе де оны сыйлады, бірте-бірте оған ғашық болады. Сонымен қатар Жүйюй ұл туды, сол үшін ұл баланы жақсы көретін Мырза Гаудың жекежайындағы үлкен кісілер сол үшін Жүйюйді жақсы қабылдады. Ол үш әйел кейіпкердің ішіндегі ең бақытты әйел болып табылады десе де болады. Бірақ Жүйюй екінші баласын босанарда Мырза Гау қайтыс болады. Феодалдық ырым бойынша жаңа қайтыс болған адамның үйінде бала туу керек емес, сондықтан ыңғайсыз, қауіпті болса да, оны бір алыстағы кішкентай үйге көшіреді. Жүйюй осы жаңа үйіне үйрене алмай, қиын босанып, қайтыс болады. Өмірінің соңғы минутында Жүйюй үйдің сыртында тұрған күйеуін көргісі келді, бірақ үлкен кісілер бала жаңа туған бөлмеде қан болды деп ырымдап, Цзусиньді ішке кіргізбейді. Сөйтіп Жүйюй өмірінің соңғы сәтінде өзінің сүйген күйеуін көрмей кетті.

Егер Шолпан үшін бала оның өзінен маңыздырақ, баласыз болса Шолпанның өмірінің мәні де болмаса, Жүйюй үшін Мырза Гаудың өлімі оның өміріне қарағанда да маңызды. Мырза Гаудың өлімін бірінші орынға қойса, оның әлі тұмаған баласын екінші орында санайды, ал оның өзін ең соңғы орынға қояды. Бұдан үлкен теңсіздігі бола ма? Әйелдер тұрмысқа шыққанға дейін махаббат және білім алу үшін күресті, алайда білім алып, сүйтін жігітке тұрмысқа шықса да, адам жөнінде деп саналмайды, бала туу машинасы деп саналады.

XX ғасырдың басындағы Қазақ және Қытай әдебиетін алып қарасақ, сол кезіндегі қазақ және қытай қыздарында махаббат бостандығы жоқ, білім алатын мүмкіндігі жоқ екен.

Алайда әйел теңсіздігі мәселесін көтеруде екі елдің арасындағы айырмашылықтар да бар. Біріншіден, қазақ әдет-ғұрыпымен салыстырғанда қытайдың әдет-ғұрыпы қаталдау, қыздарға мүлде бостандықты бермейді. Ал қазақ әдебиетінде Ғайша, Жамал және Қамарды сүйемеген адамға берсе де олар шілдеханға қатысты, өздерінің сүйетін жігітін көрді, кеңесті. Ғайша және Жамал тіпті сүйетін жігіттермен қашып кетті. Қытай қыздары егер оқуға бармаса, онда тек ғана үйінде отырады, басқа жігітпен танысу мүмкіндігі жоқ. Мысалы, Минфэн сияқты байғұс малай болса басқа адаммен таныспады, отбасының иесінің ұлына ғашық болады және Мэйфэнь бай отбасынан шықса да өзінің немере ағасын сүйеді, яғни олардың өмірі өте тұйық, отбасы олар үшін түрме сияқты, одан қаша алмайды. Минфэн шалға тұрмысқа шыққысы келмесе де, еш қандай амал болмағасын, құдыққа құлап, өзін-өзі өлтірді.

Қытай жағына қарағанда XX ғасырдың басындағы қазақ әлеуметтік тұрмысында молданың рөлі де аса маңызды болды. Ғайшаның әкесі молда болды. Молданың сөздер де Жамалдың өміріне үлкен ықпал етеді. Егер Жамал бала кезінде бір шала надан молда оның үйіде қонбаса, әкесі Сәрсенбаймен сөйлеспесе, Жамалды оқытпайтын еді, тіпті Ғазиз деген молданы оқымаса, Жамал оқи алмай, хат жаза алмайтын еді. Ал Жамал мен Ғали қашып кеткеннен кейін оның қайын атасы Байжан Ахметжан деген молдаға: «Сіз бұл қыз бен біздің Жұман екеуіне алып қашудан он күн бұрын неке оқылған еді деп книгенізге жазып, бізге куәлік беріңіз» деп айтты. Яғни молда бір жағынан халыққа білім берсе, екінші жағынан феодалдық қазақ әдетінің өкілі болады. Ал сол кезіндегі қытай

әдебиетіндегі феодалдық салттың өкілі әрқашан әке-шешесі немесе атасы болады.

Екіншіден XX ғасырдың басында Қазақ және Қытай әдебиетінде әйел теңсіздігі мәселелері көтерілсе де, уақыттары өзге. «Қалың мал» «Қамар сұлу» «Бақытсыз Жамал» деген романдар қазақ әдебиетінде 1910-1914 жж. жарық көрген.

Ал «Цися» «Отбасы» деген әйел теңсіздігі мәселелерді көрсететін шығармалары 1920 жылдан кейін шығара бастады, отызыншы жылдардан кейін дами бастады. Себебі, қазіргі Қытай әдебиетіне үлкен үлес қосқан «4 мамыр қозғалысы» 1919 жылда болды, одан кейін Қытай әдебиетінде «4 мамыр» әдебиеті деген жаңа бағыт пайда болады. Бұл бағытқа тән сипат батыстан келген жаңа идеялар мен өмір салтының Қытай халқына таралуы және бұрынғы ескі идеялардың сынауы болып табылады. Сол үшін әйел теңсіздігі мәселелеріне көп көңіл бөлді. Сонымен қатар отызыншы жылдарда қытай әдебиетінде көп әйел жазушылар қалам тартып, әйел теңсіздігі мәселелерді бейнеледі, мысалы аталмыш «Цися» әңгімесінің авторы Лин Шухуа өзі де бай отбасында туған қыз, университетте оқып, алғышын тілін, француз тілін және жапон тілін де жақсы біледі.

Үшіншіден көркем шығарма құралы – тіл десек, әйел теңсіздігі тақырыбы XX ғасырдың қазақ және қытай әдебиетінің екеуіне де жаңа бейнелеу элементтерді қосты. Әйел теңсіздігі мәселелерін көтергенде қазақ әдебиетінде кәсіби роман деген жаңа жанр дами бастағанына күмән жоқ. Ал қытай әдебиетінде әйел теңсіздігі мәселелерін бейнелегенде әйелдің ғашықтығын және қағысын оқушыға көрсету үшін бұрынғы қытай тіліне ұқсамай, онай және лирикалық тілде қолданады.

Сонымен қатар сол кезіндегі қазақ романдарда ауыз әдебиетіне тән өлеңдер де көп көрінеді. Мысалы «Қамар Сұлу» және «Бақытсыз Жамал» романдарында Қамар мен Жамалдың көңіл-күйін әрдайым өлеңдер арқылы жеткізеді. Автор бұрынғы жыраулар үлгісін сақтап мәтінде оқырманмен сөйлеседі, романдарда қазақ халық әдебиетінің құнды дәстүрлері сақталады.

Қорыта айтқанда, XX ғасырдың басындағы Қазақ-Қытай әдебиеті әйел теңсіздігі мәселелеріне көп көңіл бөлді, екеуі де әйелдердің махаббат үшін күресін және олардың білім алуға тырысуын бейнелегенде өзі халқының әлеуметтік тұрмысын, әр қырынан көрсетеді, өзі халқына тән әдеби дәстүрлерді сақтайды, заманға сәйкес жаңашылдық жасайды.

Әдебиеттер

Бисенғали З. Қазақ прозасы. – Алматы: Арыс, 2010. – 296 б.

Оуян Цзюньси. Қытайдың қазіргі заман тарихындағы 4 мамыр қозғалысы. – Фучжоу: Фуцзянь білім беру баспасы, 2005 – 251 б.

Чэнь Жуйчжи. 4 Мамыр қозғалысын бағалауы. – Бейжің: Саньянь, 2014. – 458 б.

Чэнь Дусюй. Әйелдердің мәселелері және социализм // Чэнь Дусюйдың мақалаларының жинағы (2-том). – Бейжің: Халық, 2013. – 145 б.

Көбеев С. Қалың мал. – Алматы: ОГИЗа треста полиграфкнига, 1934. – 109 б.

Ба Цзинь. Өулет. – Пекин: Халық әдебиеті, 2013. – 358 б.

Тілеубайқызы С. Қазақ қыздарының аталарына // Айқап. – 1911. – №7.

Чжан Веньцзюань. «4 Мамыр» әдебиетіндегі әйел мәселелердің бейнелеуі. – Шаньдун: Халық әдебиеті, 2013. – 218 б.

Дұлатұлы М. Бақытсыз Жамал. – Алматы: Өлке, 2013. – 284 б.

Лин Шухуа, Цися. Қазіргі сындар. – №137, 138. – 1927.

Жұмабаев М. Шолпанның күнәсі. Шығармалары, 2-том. – Алматы: Дәуір, 2013. – 376 б.

Торайғыров С. Қамар сұлу. – Астана: Елорда. – 266 б.

References

Kazem-Bek A. (1846). Obshhaja grammatika turecko-tatarskogo jazyka. [General grammar of the Turkish-Tatar language.] Kazan': Tipografija universiteta, 457 s. (In Russian)

Ba Jin (2013). Jia. [Dynasty.] Beijing: Renmin chubanshe, 358 p. (In Chinese)

Bissengali Z. (2010). Qazaq prozasy. [Kazakh prose.] Almaty: Arys, 296 b. (In Kazakh)

Chen Duxiu. (2013). Funv wenti yu shehuizhuyi [Women's Issues and Socialism.] Chen Duxiu xuanji (Dierjuan). Beijing: Renmin chubanshe, 145 p. (In Chinese)

- Chen Ruizhi. (2014). Wusiyundong Pingjia. [May 4 Movement Assessment.] Beijing: Sanlian chubanshe, 458 p. (In Chinese)
- Zhang Wenjuan. (2013). Wusiweni zhong de nvzi wenti xushi yanjiu. [Narrative on Female Problems in May 4th Literature.] Shandong: Renmin chubanshe, 218 p. (In Chinese)
- Dulatuly M. (2013) Baqysyz Zhamal. [Unfortunate Zhamal.] Almaty: Oelke, 284 b. (In Kazakh)
- Kobeyev S. (1934) Qalyng mal. [Bride price.] Almaty: OGIZa tresta polygraphkniga, 109 b. (In Kazakh)
- Lin Shuhua. (1927) Qixia. [Qixia.] Xiandai pinglun. No137. (In Chinese)
- Ouyang Junxi. (2005) Jindai zhongguoshi zhong de wusiyundong. [The 4 May movement in modern China history.] Fuchzhou: Fujian jiaoyu chubanshe, 251 p. (In Chinese)
- Tileubaikyzy S. (1911) Qazaq qyzdarynyng atalaryna [To the fathers of Kazakh girls.] Aiqap. No 7. (In Kazakh)
- Toraigyrov S. (1999) Qamar sulu. [Beautiful Qamar.] Astana: Elorda, 266 b. (In Kazakh)
- Zhumabayev M. Sholpannyng kuenaesi. [Sin of Sholpan.]. Works. Volume 2. Almaty: Daewir, 376 b. (In Kazakh)